

WALTER FELDMAN GÖZÜNDEN SULTAN DİVÂNE HAZRETLERİ

("Osmanlı'da Mevlevîliğin Kültürel Tarihi" kitabından incelemeler)

ÖZKAN TOKMAN

Walter Zev Feldman, Osmanlı saray müziği, Klasik Türk edebiyatı ve Yahudi müzik gelenekleri (Klezmer) üzerine yaptığı derinlikli çalışmalarla tanınan, dünyaca ünlü bir etnomüzikolog ve icracıdır. Necdet Yaşar ve Cinuçen Tanrıkorur gibi üstatlarla çalışarak teorik birikimini icrayla harmanlayan Feldman, özellikle *Music of the Ottoman Court* adlı eseriyle makam sisteminin tarihsel evrimini belgeleyen temel bir referans kaynağı ortaya koymuştur. Yazarın Mevlevîlik ve musiki arasındaki karmaşık etkileşimi merkezine alan kapsamlı araştırması ise sadece bir müzik analizi değil, aynı zamanda Osmanlı kültür tarihine ışık tutan bir başyapıt niteliğindedir.

Feldman bu çalışmasında, 1925'teki kopuşa rağmen Mevlevîliğin altı yüzyıllık sürekliliğini inceleyerek; ney, sema ve ayin gibi unsurların mistik ve sanatsal yapısını titizlikle çözümler. Mevlevî ayinini Türk milletinin insanlığa sunduğu en büyük medeniyet katkılarından biri olarak gören yazar, neyi "sırların ifşacısı" ve neyzeni "Osmanlı kültürünün ideal temsilcisi" olarak tanımlar. Kitabında Mevlevî müziğini teknik, yapısal ve ritmik bakımdan analiz ederken, bu geleneğin İstanbul'un entelektüel hayatından devlet bürokrasisine kadar uzanan sosyal ve siyasi ağlarını da deşifre eder. Mevlevîliği edebiyat, hat ve musikinin harmanlandığı bir "kültür okulu" olarak konumlandıran Feldman; Orta Asya kökenlerinden Bektaşî derviş müziğine, Tanpınar'ın estetik yorumlarından Beyati ve Saba ayinlerinin mukayesesine kadar geniş bir yelpazede Osmanlı ruhunun izini sürer.

Walter Zev Feldman'ın "Osmanlıda Mevlevîliğin Kültürel Tarihi" adlı eseri, Mevlevîliği yalnızca bir tarikat olarak değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun sanatsal ve entelektüel omurgasını oluşturan devasa bir "kültür akademisi" olarak ele alan temel bir başvuru kaynağıdır. Feldman bu çalışmasında, Mevlevî ayinlerini (mukabele) müzik, şiir ve mistik pratiğin iç içe geçtiği karmaşık bir yapı olarak analiz ederken; ney enstrümanını ve neyzenleri Osmanlı yüksek kültürünün ideal temsilcileri olarak konumlandırır. Kitap, 1925'teki kopuşa rağmen altı yüzyıllık bir sürekliliği iz sürerek, Mevlevîliğin İstanbul'un gündelik hayatından devlet bürokrasisine kadar nasıl sızdığını, Beyati ve Saba gibi ayinlerin teknik yapılarını ve bu geleneğin Orta Asya'dan Balkanlar'a uzanan kültürel aktarımdaki hayati rolünü derinlemesine inceler.

Feldman, **Sultan Divâne Hazretleri'nin** temsil ettiği coşkulu mistisizmin ve Afyonkarahisar merkezli yayılımın, tarikatın hem saray bürokrasisinde hem de taşrada nasıl bir sosyal yapıştırıcıya dönüştüğünü anlatır.

Örneğin, yazar şöyle der:

“İlk Mevlevi kuramcılardan olan Dîvâne Mehmed Çelebi, Dîvâne (Deli Olan) mahlasını kullanarak ayindeki raksın anlamı hakkında yazılar yazdı ve ayrıca Sema’i mahlasıyla da semanın sufi müzikal tekniğine olan derin bağlılığını da kanıtladı. Mukabele, “almak” anlamına gelen Arapça kabala fiilinin üçüncü kipinden türemiştir; dolayısıyla “almak, bir şeye yönelme” gibi anlamlara gelir. Bu, tasavvufta yaygınca kullanılan bir terim değildir. Mukabele gayet düşündürücü bir terimdir; çünkü ilahi olanla, melekler âlemiyle veya basitçe kişinin ayinde derviş dostlarıyla “karşılaşması” anlamına gelebilir. Dîvâne Mehmed Çelebi mukabele terimini geniş anlamda Mevlevi ayini için kullanmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde bu terim birkaç müzik türü de dâhil olmak üzere tüm ayini ifade etmeye başlamıştır.”

Feldman’ın modern bir tabirle "kuramcı" olarak vasıflandırdığı **Sultan Divâne Hazretleri**, aslında **Hz. Mevlânâ’nın** o uçsuz bucaksız ummanından süzülen irfanı, bir edep ve erkân potasında eriterek kurumsallaştıran mimardır. O, **Hazret-i Pir’in** ilahi aşkla yoğrulmuş mistik fikirlerini, bir tarikat disiplini ve manevi bir hiyerarşi içinde mezc ederek, Mevlevîliğin zahiri ve batini sınırlarını çizen müstesna bir şahsiyettir.

Bazı Tasavvuf tarihçileri, Mevlevî neşvesini genellikle iki ana nehir üzerinden tarif ederler:

1. **Veledî Kolu: Sultan Veled Hazretleri’nin** zühd ve takva libasına bürünmüş, temkin ehlini temsil eden silsilesidir.
2. **Şemsî Kolu: Ulu Arif Çelebi Hazretleri’nin** cezbe, vecd ve sema ile coşan, aşkın sarhoşluğuyla (sekir hali) müsemma meşrebidir.

Sultan Divâne Hazretleri’nin; dünya kayıtlarından azade rind meşrebi, semaya olan bitmek bilmeyen iştiağı ve zahir ehlinin "meczip" sandığı o yüksek hal ve tavırları, onun **Ulu Arif Çelebi Hazretleri’nin** Kalenderî ve Melâmî neşvesine ne kadar yakın olduğunu teyit eder.

Ancak unutulmamalıdır ki; bir dervişin zahirinde bir halin baskın olması, onun diğer manevi makamlardan mahrum olduğu anlamına gelmez. **Hz. Sultan Veled’in** nizam kuruculuğu, onun kalbindeki aşk ateşinin sönmüştüğüne; **Hz. Ulu Arif Çelebi’nin** coşkusu ise onun zühd ve vakar eksikliğine delil sayılamaz. Zira zahir, bâtının aynası olduğu kadar, bazen de onun en mahrem örtüsüdür.

Bu hakikati bir temsil ile beyan edecek olursak: "İki derviş düşünün ki son nefeslerini vermekteler... Biri, Mevla’sına kavuşacak olmanın sevinciyle, gurbetin bitişini müjdeleyen bir tebessümle can verir. Diğeri ise, 'Rabbime layıkıyla kulluk edemedim' endişesi ve mahcubiyetiyle gözyaşları içinde, mahzun bir halde sırlar alemine göçer. Zahirde biri güler, biri ağlar; ama her ikisinin de kıblesi ve niyazı aynı Aşk’tır."

Lakin sır şudur ki; ağlamanın içinde gizli bir gülme, gülmenin içinde ise derin bir ağlayış saklıdır. Gülümseyen dervişin neşesi, dünya imtihanının kederinden süzülmüştür; ağlayan dervişin gözyaşı ise vuslatın o mukaddes neşesini arzulayan bir şevkin sızıntısıdır.

Netice itibarıyla, **Sultan Divâne Hazretleri'nin** şahsında tecelli eden o "divânelik", aslında aklın ötesine geçişin, kesretten vahdete erişin bir nişanesidir. Mevlevî yolunda, her devirde farklı mizaç ve meşrebe sahip şahsiyetlerin zuhur etmesi, bu yolun fitratından kaynaklanan tabii bir tecellidir. Zira meşrep ihtilafı, asla bir hakikat inkisârı veya görüş ayrılığı değildir. Azizlerin mizaçlarındaki bu tenevvü (çeşitlilik), onların "şucu" veya "bucu" diye tefrik edilmesini değil, bilakis aynı güneşin farklı renklerdeki in 'ikasını (yansımasını) gösterir.

Mevlevîlik; 1001 günlük eğitim süreci ve sonrasında ibadetlerin gölgesinde şekillenen zikir, muhabbet, hasbihal, feyyaz bir sanat, ruhani bir musiki ve Matbah-ı Şerif'in derin gastronomi sırlarını bünyesinde barındıran, armonisi ve itilası pek yüksek bir manevi nizamdır. Bu yol, kal ile anlatılan bir hikâyeden ziyade, bizzat "hâl" ile tecrübe edilmesi ve yaşanması gereken bir seyr-ü sülûk iklimidir. Dışarıdan bakanların mizaçlar üzerinden bir ayrılığa düşmesi, aslında bu deruni bütünlüğü idrak edemeyişlerinden kaynaklanmaktadır; oysa mizaçlardaki bu çeşitlilik, Mevlevîliğin küllî yapısındaki o muazzam vahdetin birer cüzüdür.

Pek çok eserde ve halk muhayyilesinde **Sultan Divâne Hazretleri'nin**, "divâne" sıfatından hareketle "deli" gibi sığ ve kısır bir tabirle anılması, neşredilen büyük bir galat (yanlış) ve manevi bir vebaldir. Bu kısır görüş, bir velînin vecd halini sadece akıl terazisiyle tartmaya çalışmanın getirdiği bir yanılgıdır.

Sultan Divâne Hazretleri'nin şanına dair en çok suistimal edilen husus, bu mukaddes "Divâne" sıfatının, alelade bir "aklî noksanlık" veya sığ bir "delilik" hali gibi telakki edilmesidir. Eğer bu kelimenin etimolojik kökenine ve tasavvufi lügatteki işârî manasına vakıf olunmazsa, bahsi geçen zat-ı âlinin manevi şahsiyeti rencide edilmiş ve hukukuna tecavüz edilmiş olur.

Halk dilinde her ne kadar zayıf ve sathî bir tanımlamaya maruz kalsa da, "Divâne" kelimesi aslında "Dîv" (Dev) kökünden süzölmüştür. Farsça asıllı olan ve bu dilde "Dîv" şeklinde telaffuz edilen kelime, Türkçemizde "dev" olarak yerleşmiş olsa da; "divâne" kelimesi, Farsçadaki o aslî "i" sadâsını muhafaza ederek günümüze ulaşmıştır. Buradaki derûnî nükte şudur: Kelimenin nihayetindeki "-âne" eki; tıpkı "şaha yakışır" manasına gelen "şahâne" örneğinde olduğu gibi, eklendiği isme "layık, uygun, yaraşır" manası katar. Bu bağlamda, etimolojik bir tahlille Divâne; "Devlere yaraşır azamette işler yapan, beşerî takatin fevkinde bir gayret sergileyen ve devce bir duruşla hakikati haykıran" demektir.

Bu sebeple **Sultan Divâne Hazretleri'ni**, sığ bir mecnunluk düzleminde değil; aşkı, vecdi, ilmi ve kurduğu nizamı "devce" olan bir **Pîr-i Sanî** olarak yorumlamak en selametli ve hakkaniyetli yaklaşım olacaktır. O, aşkın azametiyle aklın dar kalıplarını kırmış bir mana devidir.

Walter Feldman'ın çalışmasında üzerinde durduğu en can alıcı noktalardan biri de; günümüzde Mevlevî ayini ile özdeşleşen "Mukabele" teriminin, bu yolun aslî lügatine **Sultan Divâne (Dîvâne Mehmed Çelebi) Hazretleri** eliyle dahil edilmiş olmasıdır.

"Mukabele" kelimesi, Mevlevîlikte sıradan bir ritüelin ötesinde, dervişin varoluşsal bir "karşılaşma" zeminini ifade eder. Bu yöneliş, sadece fiziksel bir duruş değil; kulun kendi hakikatine, mürşidine ve nihayetinde Zât-ı İlahî'ye dönen bir kalp pusulasıdır.

Sultan Divâne Hazretleri, 16. yüzyılda bu terimi geniş bir perspektifle Mevlevî ayini için kullanmaya başlamıştır. Hazret 'in bu tercihi tesadüf değildir; zira o, semayı sadece bir dönme fiili olarak değil, göklerin ve yerin birbiriyle mülaki olması (buluşması) olarak görür. Onun lisanında mukabele; dervişin ayin esnasında melekût âlemiyle irtibat kurması, can dostlarıyla (ihvan) ruhani bir aynalaşma içine girmesi ve bu muazzam karşılaşma ile nefsinden geçip Hakka ulaşmasıdır.

Mukabele teriminin en düşündürücü yanı, dervişin ayin meydanında kiminle ve neyle karşılaştığıdır. Bu, dervişin meydandaki kardeşleriyle olan yatay selamlaşmasından başlar; dikeyde ise ilahi tecellilerin aynası olma makamına kadar uzanır. Ayin esnasındaki her bir selam, aslında bir "mukabeledir. Derviş, "bir şeye yönelme" dürtüsüyle sema ederken; bir yandan melekler âleminin tesbihatına iştirak eder, diğer yandan kendi içindeki "insan-ı kâmil" hakikatiyle yüzleşir.

Kitapta yazan diğer bir pasaj;

"... kadın Mevlevî neslinin seçkin temsilcisi Dîvâne Mehmed Çelebi'ydi. O hem saygın bir şairdi hem de bir asır önce Ulu Arif Çelebi'nin yaptığı gibi Kalenderî sufilerin pratiğini tercih etmişti. Selefi gibi o da Doğu'ya çokça seyahatte bulundu, hatta oradaki çeşitli aşırı uç sufi gruplarıyla temas kurdu. Öte yandan Ulu Arif Çelebi, Moğol Gazan Hanı'na kendini sevdiren; Dîvâne Mehmed, Osmanlı Padişahı Bayezid tarafından derin bir şüphle karşılandı ve ancak İskender Paşa sayesinde ondan kaçabildi. Galata'yı, halefi Safai Dede'nin eline bıraktıktan kısa bir süre sonra, daha evvel babasından şeyhliği devralmış olduğu Karahisar'a döndü."

Sultan Divâne Hazretleri'nin hayatına dair zikredilen "Kalenderî sūfîlerin pratiğini tercih etmiştir" tespiti, onun sadece bu meşrebin bazı hâlleriyle hasbihal içinde olduğunu beyan eder. Tarihî perspektiften bakıldığında; Çarh Darp gibi Kalenderîlik neşvesine ait ritüelleri icra etmiş olması, onun Mevlevîlik rütbesinden tecerrüd ederek tamamen Kalenderî görüşünü benimsediği manasına gelmez. Zira **Sultan Divâne Hazretleri'nin** Bektaşîlik, Melâmîlik ve hatta Hurûfîlik gibi farklı tasavvuf ekollerine karşı gösterdiği ilgi; Mevlevîlik irfanının "karışık veya melez" bir yapıya bürünmesi değil, bilakis bu yolun "ötekileştirme" ve tefrik (ayrıştırma) kavramlarından ne kadar azâde olduğunu gösterir. Bu durum, Mevlevîliğin kendi özündeki o muazzam vahdet sırrının bir tecellisidir. O, farklı meşreplerin cezbe ve vecdini Mevlevî adabının zarif süzgecinden geçirerek cemetmiş; böylece yolun kuşatıcı ve her rengi Hak tecellisiyle kucaklayan o şümullü yapısını perçinlemiştir.

"Selefi gibi o da Doğu'ya çokça seyahatte bulundu, hatta oradaki çeşitli aşırı uç sufi gruplarıyla temas kurdu" cümlesiyle başlayan anlatımda; **Sultan Divâne Hazretleri'nin** bu müşahede ve temaslarını bir "gizli faaliyet" yahut devlet otoritesine muhalif bir "gayri-sünnî" hareketin temsilciliği gibi sunmak, hakikat noktasında derin

bir yanılgıdır. Tarihî bir gerçektir ki; Osmanlı'nın şevketli nizamında, mülkün selametini ve devletin bekasını tehdit eden hiçbir yapı cezasız kalmaz, nizamı bozan hiçbir hareket müsamaha görmezdi. Bu ciddiyet dairesinde, **Sultan Divâne Hazretleri** gibi bir kutbun durumunu basit bir "kaçış" fiiliyle izah etmeye yeltenmek hem devletin otoritesini hem de Hazret'in manevi vakarını hafife almaktır.

Sultan Divâne Hazretleri'nin Mevlevî pîri olmaktan ziyade bir çok akımın temsilcisi gibi resmetmek, onun her türlü inhiraf (sapma) karşısındaki net ve Ehl-i Sünnet merkezli duruşunu görmezden gelmektir. O, "uç" olarak tabir edilen gruplarla temas kurarken bir ideolojik ortaklık değil; bilakis Mevlevîliğin kuşatıcı irşadıyla o gönülleri Şeriat-ı Garrâ dairesine ve merkez-i hakikate çekme gayesi gütmüştür. Dolayısıyla onun hareketlerini devletin İslami anlayışına bir başkaldırı gibi sunmak; onun hem bir nizam kurucu (kuramcı) kimliğine haksızlık olur. Hem de dönemin padişahı II. Bayezid'in devlet anlayışında böyle gayri İslami görülen durumlara karşı müsemma gösterilmediğini bilmek gerekir.

Metinde Sultan Divâne Hazretleri'nin Moğol Gazan Han tarafından hürmet ve muhabbetle karşılanmasına dair yapılan imalar; maalesef geçmişte Hazret-i Pîr Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye yönelik kurgulanan mesnetsiz "Moğol ajanı" iftiralarını anımsatmaktadır. Yazarın niyetinden bağımsız olarak, anlatıdaki seçicilik ciddi bir yöntemsel kusur barındırmaktadır.

Özellikle hem **Ulu Ârif Çelebi** hem de **Sultan Divâne Hazretleri** söz konusu olduğunda, mürşidlerin yalnızca Moğol figürlerle olan münasebetlerine odaklanılması manidardır. Bu noktada şu soruları sormak elzemdir:

- Neden Sultan Divâne Hazretleri'nin dönemin kudretli padişahı **Yavuz Sultan Selim** ile olan sarsılmaz manevi bağı görmezden gelinmektedir?
- Ulu Ârif Çelebi Hazretleri'nin **Batı Anadolu Beylikleri** nezdindeki muazzam hürmeti ve toplumsal birleştirici rolü neden zikredilmemektedir?

Bu tür anlatılar, zahiren art niyet taşımıyor gibi görünse de metnin bütününe yayılan seçici yaklaşım, asılsız siyasi yakıştırmalara zemin hazırlamaktadır. Bir mürşid-i kâmilin, devrin muktedirleri üzerindeki manevi tesirini "siyasi bir yandaşlık" gibi sunmak; Mevlevîliğin evrensel "**şefkat ve irşad**" dairesini, yani her kesimi kucaklayan hakikat anlayışını idrak edememektir.

Sultan Divâne Hazretleri'nin, Moğol emirlerinden devlet ricaline kadar geniş bir kitlede makes bulması; bir gizli ittifakın değil, bilakis onun gönüllere hitap eden manevî azametinin ve "Yaratılanı severiz Yaradan'dan ötürü" düsturunun bir tecellisidir. Tıpkı **Hazret-i Pîr** gibi **Sultan Divâne Hazretleri** de kılıçların hükmettiği bir iklimde gönül diliyle bir sulh adası inşa etmiş; sert mizaçlı komutanları dahi irfan sofrasında râm eylemiştir. Onu ve seleflerini siyasi birer figür gibi resmederek gayri-sünnî veya nizam bozucu bir imajla lekelemeye çalışmak, Mevlevî tarihindeki bu kutlu silsilenin istikamet-i maneviyesine yapılmış büyük bir haksızlıktır.

Müellifin, **Sultan Divâne Hazretleri'ne** yönelik kasten olumsuz bir isnatta bulunmadığı, hatta anlatımının diğer kısımlarında onun ne denli azametli bir şahsiyet olduğunu takdirle dile getirdiği aşikârdır; bu sebeple kendisinin yalnızca önündeki zahirî kaynaklara sadık kaldığı kanaatindeyim. Şunu da hassaten belirtmek isterim ki; benim buradaki muradım bir hamaset gütmek değil, eğer ortada yanlış bir tarihi telakki mevcutsa onu hakikat terazisinde tartmaktır. Lakin **Sultan Divâne Hazretleri** gibi bir ummanı, böylesine sığ cümlelerle ihata etmeye çalışmak mümkün değildir; zira bu kabil metinler, zahirî bilgiden ziyade irfanî bir şerhe mahkûmdur. Yazarın bu hakikatleri kalbiyle idrak edip edemediği bizim ilmimizin haricinde kalsa da, kullanılan bu lisanın gönül ehlinde huzurlu bir akis bırakmadığı ve manevi bir lezzet sunmadığı aşikârdır.

Diğer paragrafta ise **Sultan Divâne Hazretleri'nin** Mukabelenin biçimselleşmesini anlatır;

“Dîvâne Mehmed Çelebi'nin Mevlevi semasına dair büyük manzum tasviri, semayı devir adı verilen üç kısma ayırır; kendisi devir terimini, selam ile eşanlamlı olmasa da bağlantılı şekilde kullanmıştır. Bu şekilde bölümlere ayırma, mukabelenin yapısında bir ölçüde biçimselleşmeyi benimser. Dîvâne Mehmed, iki asır önce yaşamış Ulu Arif Çelebi'ye benzer şekilde, Mevleviliğin önemli bir propagandacısıydı. Bu nedenle Mehmed Çelebi'nin sema ile ilgili bazı fikirlerini gerek İstanbul'da gerekse şeyh olduğu Karahisar'da uygulamaya koyması pekâlâ mümkündü.”

Dîvâne Mehmed Çelebi Hazretleri'nin gönül aynasından yansıyan bu hakikat, aşkın sadece ferdi bir vecd değil, ilahi bir nizam olduğunun nişanesidir. O, cezbe ile kendinden geçmiş dervişin dağınık halini, "semayı devir" adını verdiği üç menzile sığdırarak bir vuslat yoluna dönüştürmüştür. Her bir devir, aslında sâlikin nefsinden sıyrılıp Hakk'a doğru kanat çırpacağı birer basamaktır.

Hazret 'in kaleminden dökülen manzum tasvirler, sadece birer şiir değil; ruhun semadaki yürüyüşüne dair birer vuslat haritasıdır. Bu manzumelerle şekillenen mukabele, aşkın bedene bürünmüş ve biçimsel bir edep kazanmış halidir. **Sultan Divâne Hazretleri**, tıpkı kendisinden iki asır evvel aşk ateşini kıtalara yayan **Ulu Arif Çelebi Hazretleri** gibi, bu yolun en hararetli müjdecisi olmuştur. Metinlerde her ne kadar "propagandacı" tabiri geçse de, İslam'da dayatmanın olmadığı gerçeğiyle bu hali bir "misyonerlik" gibi değil, rızaya dayalı bir kültür elçiliği olarak okumak icap eder; zira o, gönülleri zorla değil, irfanın zarafetiyle fethetmiştir.

Mevlevîliğin taşradaki samimi ikliminden çıkıp cihanşümul bir tanınırlığa ulaşması, **Sultan Divâne Hazretleri'nin** bu nizamı İstanbul gibi bir payitahta, bir kültür metropolüne taşımasıyla mümkün olmuştur. Karahisar'ın vakur ikliminde filizlenen bu sırrın devletin kalbinde vücut bulması, tarikatın sadece bir bölgeye has kalmayıp geniş coğrafyalara yayılmasına vesile olan o büyük kapıyı aralamıştır. Başkentteki bu varlık, Mevlevîliğin sesini dünyaya duyuran bir aks-i seda yaratmıştır.

Son olarak Müellifin Mukabele ve Mevleviliğin yapısı hakkındaki yorumu ise şöyledir:

“Mukabelenin altında yatan sembolizmin, onun mekân kullanımındaki ifadesinin, sema sırasındaki hareketin ve ona eşlik eden müziğin bir dereceye kadar birbirinden bağımsız şekilde geliştiğini geçerli bir hipotez olarak benimsiyorum. Bunlar zamanla bir dizi Mevlevi merkezinin ayrı gelenekleri içinde ve büyük Mevlevi liderlerin etkisi altında çeşitli şekillerde etkileşime girdi. Çelebi'nin Konya'daki nihai otoritesine rağmen, tüm modern Mevlevi uygulamalarını Pir Adil Çelebi veya Dîvâne Mehmed Çelebi gibi önemli şahsiyetlere bile atfetmek anakronik olacaktır.”

Müzikolog Walter Feldman, Mukabele-i Şerif'i oluşturan unsurların belirli bir ölçüde birbirinden bağımsız geliştiğini ve bu yapının zamanla farklı merkezlerin etkisiyle olgunlaştığını savunmaktadır. Mevlevîliğin ilk dönemlerinde, **Hz. Mevlâna** ile başlayan bu süreçte sema; belirli bir duruş pozisyonu, standart bir kıyafet veya izleyici kitlesi kaygısı gütmeksizin, "gönlün dilediği gibi" icra edilen bir vecd haliydi. Zamanla **Sultan Veled Hazretleri** ve **Ulu Arif Çelebi Hazretleri** ile kurumsallaşmaya başlayan bu nizam; **Pir Adil Çelebi Hazretleri** ve **Sultan Divâne Hazretleri** gibi şahsiyetlerin etkisiyle genel çerçevesine kavuşmuştur. Her ne kadar Osmanlı'nın son dönemlerinde semazenin el tutuşuna "Hak'tan alıp halka vermek" gibi sembolik anlamlar yüklenmiş olsa da bu tür eklentiler tarikatın doğal tekâmül sürecinin bir parçasıdır.

Mevlevîlik, kendi içinde katı kuralları olan bir yol olsa da **Sultan Divâne Hazretleri** gibi "şahsına münhasır" zatların farklı meşreplerdeki uygulamaları (örneğin Kalenderî adeti olan çarh-dap yapması veya sema esnasında vecd ile üstünü başını yırtması) geleneğin nizamından çok armonisini göstermiştir. Bu durumlar daha ziyade kişisel hal ve davranışları temsil eder; nitekim sonraki nesillere bakıldığında Mevlevîliğin temel kaidelerinin sarsılmadığı görülür. Bağımsız düşünceler ve farklı formlar, ancak İslam'ın temel kaideleriyle uyumlu olduğu sürece sistem içinde kendine yer bulabilmiştir. Dolayısıyla sistemin değişmesi ile tekâmül etmesi arasındaki ayrımı doğru yapmak gerekir; geniş bir perspektiften bakıldığında, dönemsel etkilenmeler dışında yapısal bir bozulma yaşanmamıştır.

Ayrıca yazarın, **Pir Adil Çelebi Hazretleri** ve **Sultan Divâne Hazretleri**'ni merkeze alan "anakronik" yaklaşımı eksik bir tablo sunabilir. Mevlevîlik kültürü yüzyıllar boyunca sayısız postnişin ve şeyhin katkısıyla ilmek ilmek işlenmiş kolektif bir mirastır. Bu süreci sadece iki isme indirgemek, diğer hizmet büyüklerine haksızlık teşkil edebilir. Ancak bu iki pirin, iç isyanların ve siyasi hareketliliğin yoğun olduğu dönemlerde dahi sergiledikleri teşkilatlanma becerisi ve yüksek manevi gayretleri, Mevlevîlik formunun olgunlaşmasında kuşkusuz çok büyük belirleyici bir rol oynamıştır. Bilinmesi gerekir ki bahsettiğimiz zatı muhteremler tarikatın yön verici Pirleridir. Dönemlerinde Mevlevîlik üzerinde büyük tasarrufa sahiptirler.

Sonuç olarak; Walter Feldman'ın bu teknik ve tarihsel tespitleri, Mevlevîliğin dış çerçevesini anlamak adına kıymetli birer veri sunmaktadır. Benim burada yaptığım şerh ve değerlendirmeler ise, yazarın ifadelerindeki anlam yanlışlarını düzeltmekten ziyade; onun "zahirde" bıraktığı boşluklara "batını" bir derinlik katma gayretidir. Zira

Sultan Divâne Hazretleri gibi bir ummanı sadece akademik terimlerle değil, ancak o aşkın vecdiyle okumak hakikate en yakın kapıyı aralayacaktır.